

Urszula Kurcewicz

Historia w służbie polityki? Historiografia Ziem Odzyskanych w pierwszej dekadzie Polski Ludowej

SŁOWA KLUCZOWE:

Ziemie Odzyskane, Polska Ludowa, historiografia, historia, propaganda

STUDIA I ANALIZY

Wstęp

Marcin Kula w książce *Krótki raport o użytkowaniu historii* napisał: „W naszej cywilizacji przeszłość jest często instrumentem legitymizacyjnym. Nie musi tak być. Można machać ręką na dawne rozwiązania jako przestarzałe. Można wręcz szukać legitymizacji przez odcięcie się od przeszłości, zerwanie z nią, ocenianą jako negatywna”¹. Badania historyczne Ziem Odzyskanych prowadzone w pierwszym dziesięcioleciu Polski Ludowej pokazują, że historia może służyć zarówno jako narzędzie legitymizacji, jak i delegitymizacji danych racji politycznych. Prace historyków miały dostarczyć argumentów na rzecz uznania tych ziem za rdzennie polskie, przy jednoczesnej delegitymizacji praw narodów sąsiednich, głównie Niemców do tych terenów.

Celem artykułu jest odpowiedź na pytanie postawione w tytule: czy historiografia Ziem Odzyskanych w pierwszej powojennej dekadzie stała się „służebnicą” władzy ludowej? Główną tezę artykułu jest pokazanie, iż prowadzone w Polsce badania historyczne na terenach Ziem Zachodnich i Północnych do momentu zmonopolizowania władzy w państwie przez Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą miały na celu wskazanie

¹ M. Kula, *Krótki raport o użytkowaniu historii*, Warszawa 2004, s. 361.

naukowych argumentów na rzecz zasadności przyłączenia tych ziem do państwa polskiego po II wojnie światowej. Historycy skupieni w różnych ośrodkach badawczych odradzających się po pożodze II wojny światowej częstokroć kontynuowali swoje przedwojenne zainteresowania badawcze dotyczące ziem polskich pozostających poza granicami II Rzeczypospolitej. Zatem do 1948 roku można mówić o kooperacji ośrodków naukowych z nowymi władzami, przy zachowaniu ich merytorycznej i metodologicznej niezależności.

Zmiana kursu politycznego i wprowadzenie reguł obowiązujących w państwach totalitarnych, dla polskich historyków oznaczała albo podporządkowanie się zasadom tzw. stalinowskiego modelu badań historycznych albo zaniechanie pracy naukowej.

W artykule za cezurę czasową przejścia od swobody prowadzenia badań historycznych dotyczących Ziemi Odzyskanych do dążenia do uzyskania nad nimi kontroli przez władzę ludową uznane zostały obrady VII Ogólnopolskiego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Historycznego w dniach 19–22 września 1948 roku.

Ziemie Odzyskane w świetle postanowień Umowy Poczdamskiej a legitymizacja społeczna ich historycznej polskości

Podczas konferencji trzech mocarstw w Jałcie, która odbyła się w dniach 4–11 lutego 1943 roku zaplanowano nowy porządek terytorialny w Europie Środkowej i Wschodniej. W kwestii polskiej Józef Stalin, Winston Churchill i Franklin Delano Roosevelt ustalili, iż kompensatą utraconych ziem na kresach wschodnich będzie przyrost terytorialny na północy i zachodzie. Kształt powojennej granicy zachodniej państwa polskiego został wytyczony podczas kolejnej konferencji Wielkiej Trójki w Poczdamiu w dniach 17 lipca–2 sierpnia 1945 roku.

W Poczdamiu zapadła również bardzo ważna decyzja odnośnie przesiedleń ludności niemieckiej. Implementacją tego postanowienia zajęła się Sojusznicza Rada Kontroli, która zatwierdziła i opublikowała 20 listopada 1945 roku plan repatriacji ludności niemieckiej z Austrii, Czechosłowacji, Polski i Węgier. Polska realizowała to postanowienie przesiedlając do końca 1946 roku z terenów Ziemi Odzyskanych 5 678 036 osób pochodzenia niemieckiego².

² B. A. Klafkowski, *Umowa Poczdamska a sprawy polskie 1945–1970*, Poznań 1970, s. 216 i 220.

W świetle decyzji zwycięskiej koalicji w II wojnie światowej, w tym postanowień *Umowy Poczdamskiej* – jak zaznacza Witold M. Góralski: „Polska doktryna państwowa stała od początku na stanowisku, że jeśli Państwo Polskie na mocy Umowy Poczdamskiej uzyskało suwerenność na byłych obszarach wschodnich Rzeszy Niemieckiej, a podjęta wtedy decyzja co do granicy polsko-niemieckiej miała znaczenie konstytutywne, to Polska mogła dokonywać przy pomocy ustawodawstwa wewnętrznego stosownych do wymogów systemowych i ustrojowych zmian w sferze obywatelstwa i praw majątkowych”³. Jednakże należy pamiętać, iż w Poczdamie zapowiedziano zorganizowanie kolejnej pokojowej konferencji międzynarodowej z udziałem Niemiec, która jednakże się nie odbyła ze względu na rosnące napięcia pomiędzy Związkiem Radzieckim a jego byłymi zachodnimi sojusznikami. Stąd obawy władz polskich o międzynarodowe uznanie prawomocności granicy zachodniej państwa były w pełni uzasadnione.

Kształtowanie pamięci społecznej dziejów Ziem Odzyskanych w Polsce Ludowej zdeterminowane było przede wszystkim ideologiczną wizją relacji międzynarodowych i komunistycznym historyzmem⁴. Jak podkreśla Lech M. Nijakowski antyniemieckie nastawienie oficjalnej propagandy Polskiej Partii Robotniczej wiązało się z poszukiwaniem legitymizacji władzy w faktycznych nastrojach społeczeństwa. „Władza symboliczna elit PPR i później PZPR była na tyle mała, że propaganda nie mogła uciec się do całkowitego, «orwellowskiego» kreacjonizmu (...), lecz musiała opierać się na emocjach i pamięci rodaków”⁵. Stąd tak istotnym dla nowej władzy było poparcie haseł propagandowych głoszących historyczną przynależność ziem nad Odrą i Bałtykiem do państwa polskiego poprzez prezentację i publikację wyników badań uznanych autorytetów w zakresie archeologii, historii i geografii.

³ W. M. Góralski, *Podstawy prawne. Przedmiot i program przezwłaszczenia własności niemieckiej na Ziemiach Zachodnich i Północnych na podstawie i w ramach umowy poczdamskiej*, [w:] W.M. Góralski, *Polska – Niemcy 1945–2009. Prawo i polityka*, Warszawa 2009, s. 561–562. Szerzej: K. Kersten, *Jalta w polskiej perspektywie*, Warszawa 1989. J. Karski, *Wielkie mocarstwa wobec Polski 1919–1945*, Warszawa 1992.

⁴ Historyzm choć współcześnie krytykowany m.in. przez Karla Poppera, w nauce socjalistycznej był uznawany. Stanowisko filozoficzne i metodologiczne postulujące badanie i wyjaśnianie rzeczywistości oraz ujmowanie zjawisk społecznych, politycznych, kulturowych itd. w sposób historyczny, tj. pod względem ich historycznej genezy, tendencji rozwojowych przejawiających się w dziejach i związanych z nimi uwarunkowań dziejowych, legło w dużej mierze u podwalin materializmu historycznego. A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Leksykon politologii*, Wrocław 2004, s. 128–129.

⁵ L. M. Nijakowski, *Polska polityka pamięci, esej socjologiczny*, Warszawa 2008, s. 115.

Grzegorz Strauchold pisze wręcz o „konieczności jak najszybszego «wyprodukowania» opracowań historycznych podejmujących zagadnienie tzw. Ziemi Odzyskanych. Zdawano sobie sprawę – zarówno w sferach oficjalnych, jak i wśród elit naukowych – iż w procesie gorączkowego zaznaczania swojej świeżej, polskiej obecności (...) dla integrowania ziem nowych z resztą państwa niezbędna jest refleksja naukowa”⁶. Głównym elementem propagandy komunistycznej była teza o historycznie polskim charakterze dużych grup ludności pochodzenia polskiego, która później uległa germanizacji⁷.

Po 1945 roku przyjęto nazwę Ziemi Odzyskane dla określenia terenów włączonych w polskie granice po II wojnie światowej – jak analizuje Janusz Jasiński – celem wyboru tego terminu było podkreślenie ich integralności z całością państwa polskiego. Określenie Ziemi Odzyskane stanowiło również nazwę urzędową dla wszystkich terenów Polski Ludowej, które w 1939 roku nie wchodziły w skład II Rzeczypospolitej. Nazwa ta była używana zarówno w nazwach instytucji państwowych (np. Urząd Pełnomocnika Generalnego dla Ziemi Odzyskanych), jak i organów naukowych (np. Rada Naukowa dla Zagadnień Ziemi Odzyskanych)⁸.

Naukowe instytucje i organizacje podejmujące badania nad historią Ziemi Odzyskanych – działalność wydawnicza do 1949 roku

Po zakończeniu II wojny światowej w Polsce rozpoczął się proces odbudowywania instytucji życia naukowego – placówek akademickich i instytucji badawczych⁹. Wśród instytucji naukowych podejmujących w badaniach

⁶ G. Strauchold, *Powojenna historia Dolnego Śląska w badaniach historycznych do 1956 r.*, [w:] W. Kucharski, G. Strauchold (red.), *Ziemi Zachodnie – historia i perspektywy*, Wrocław 2011, s. 63.

⁷ J. Tyszkiewicz, *Propaganda tzw. Ziemi Odzyskanych w latach 1945–1948*, [w:] tamże, s. 252.

⁸ Kwestię poprawności stosowania terminów: Ziemi Odzyskane, Ziemi Zachodnie oraz Ziemi Zachodnie i Północne analizie poddał Janusz Jasiński prezentując problem rewizji po 1989 roku pojęć obowiązujących w Polsce Ludowej. J. Jasiński, *Kwestia pojęcia Ziemi Odzyskane*, [w:] A. Sakson (red.), *Ziemi Odzyskane/ Ziemi Zachodnie i Północne 1945–2005*, Poznań 2006, s. 15–25.

⁹ Należy nadmienić, iż w czasie okupacji również działały konspiracyjne organizacje zajmujące się problematyką historii ziem polskich, które zostały włączone do III Rzeszy. Wśród nich najrozleglejsze prace prowadziły osoby z organizacji „Ojczyzna”, którymi kierował profesor Zygmunt Wojciechowski związany z Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – „Wszechnicy Piastowskiej”. G. Strauchold, *Powojenna historia...*,

problematykę Ziem Zachodnich i Północnych należy wymienić uniwersytety: nowo utworzony Uniwersytet Wrocławski, odrodzony Uniwersytet Poznański oraz Uniwersytet Jagielloński, różnego rodzaju instytuty badawcze m.in. Instytut Bałtycki, Instytut Śląski, Instytut Mazurski, Instytut Zachodni oraz towarzystwa naukowe: Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii i Towarzystwo Przyjaciół Nauk.

We Wrocławiu w 1945 roku powstał Uniwersytet Wrocławski, w obrębie którego w maju 1946 roku utworzony został Instytut Historyczny skupiający takich naukowców jak: Kazimierz Majewski, Karol Maleczyński, Władysław Czapliński, Teofil Modelski, Stefan Kulczyński oraz Stefan Ingłot¹⁰.

Również we Wrocławiu z inicjatywy profesora Maleczyńskiego 16 stycznia 1946 roku powołano do życia Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii (WTMH), które następnie 14 czerwca 1947 roku stało się jednym z oddziałów Polskiego Towarzystwa Historycznego. WTMH założyło w 1946 roku organ prasowy „Śląski Kwartalnik Historyczny «Sobótka»” na łamach, którego ukazywały się wyniki badań prowadzonych nad historią Śląska. Redaktorem naczelnym kwartalnika został profesor Kulczyński. WTMH oprócz działalności wydawniczej podejmowało inicjatywy popularyzacji wiedzy o przeszłości Śląska między innymi organizując uniwersyteckie wykłady otwarte¹¹.

Kolejną bardzo ważną instytucją, zasłużoną dla badań dziejów Ziem Odzyskanych było założone 7 marca 1946 roku Wrocławskie Towarzystwo Naukowe (WTN), w ramach którego działał Wydział Historyczno-Filozoficzny kierowany przez profesora Maleczyńskiego. Przy WTN od 1947 roku zaczęła również prace Komisja Historii Śląska¹².

Instytut Zachodni został powołany do życia w 1944 roku w Warszawie przez grono wybitnych profesorów przedwojennego Uniwersytetu Poznańskiego skupionych wokół profesora Zygmunta Wojciechowskiego.

---

s. 63. Staraniami Wojciechowskiego zostało założone 22 czerwca 1941 roku w stolicy Studium Zachodnie skupiające takich naukowców jak: Leon Całka, Maria Kielczewska, Witold Pomykaj oraz Kirił Sosnowski. Część prac naukowych tych badaczy poświęconych Ziemiom Zachodnim i Północnym opracowanych w czasie wojny doczekała się publikacji w pierwszym dziesięcioleciu Polski Ludowej, o czym będzie mowa w dalszej części artykułu. J. J. Nikisch, *Korzenie myśli zachodniej Instytutu Zachodniego*, „Przegląd Zachodni” 1994, nr 3, s. 122.

¹⁰ T. Kulak, *Nauki historyczne w pięćdziesięcioleciu Uniwersytetu Wrocławskiego*, [w:] T. Kulak (red.), *Rola Uniwersytetu Wrocławskiego w nauce po II wojnie światowej i jego wkład do rozwoju Ziem Zachodnich i Północnych*, Wrocław 1995, s. 46.

¹¹ G. Strauchold, *Powojenna historia...*, s. 65.

¹² Tamże, s. 67.

Po zakończeniu działań wojennych siedzibą Instytutu stał się Poznań. Instytut Zachodni posiadał swoje filie zamiejskie: oddział w Warszawie, który działał w latach 1945–1953, oddział we Wrocławiu działający przez dwa lata 1948 i 1949 oraz dwie stacje naukowe w Krakowie i Olsztynie. Instytut Zachodni kontynuował działalność środowiska działającego podczas wojny w konspiracyjnej organizacji „Ojczyzna”¹³.

Historia Instytutu Bałtyckiego sięga okresu międzywojennego. Oficjalnie Instytut Bałtycki został powołany 31 sierpnia 1925 roku w Toruniu jako stowarzyszenie o zadaniach naukowo-organizacyjnych. Rzeczywista działalność naukowa tej placówki rozpoczęła się po zarejestrowaniu jego statutu 27 lutego 1927 roku. Instytut od 1931 roku posiadał również oddział w Gdyni. Działalność naukowo-badawcza skupiała się na problematyce Pomorza i stosunkach polsko-niemieckich. W czasie II wojny światowej Instytut został zlikwidowany przez okupanta. Jego reaktywacja nastąpiła w 1945 roku, siedziba główna Instytutu mieściła się wówczas w Bydgoszczy, a następnie w Sopocie i Gdańsku. W okresie powojennym Instytut otworzył placówki naukowe w Gdyni, Sopocie, Toruniu, Bydgoszczy i Szczecinie. W roku 1950 Instytut został wchłonięty w strukturę Instytutu Zachodniego z Poznania. Wyniki badań publikowane były na łamach kwartalnika „Jantar”, który ukazywał się w latach 1946–1949. Pierwszym powojennym dyrektorem Instytutu Bałtyckiego był dr Józef Borowik¹⁴.

Instytut Mazurski został założony podczas okupacji w 1943 roku przez Związek Mazurów z Radości koło Warszawy. Po wojnie siedziba główna Instytutu znajdowała się w Olsztynie. Prezesem Instytutu Mazurskiego 17 lipca 1945 roku wybrano Karola Małłka, wiceprezesem Witolda Witkowskiego, sekretarzem Stanisława Łopatowskiego. We władzach Instytutu znaleźli się także m.in. Bohdan Wilamowski, Gustaw Leyding, Hieronim Skurpski, Emilia Sukertowa-Biedrawina. Wśród współpracowników placówki była m.in. Irena Pietrzak-Pawłowska. W połowie 1948 roku Instytut Mazurski został przekształcony w Stację Naukową Instytutu Zachodniego, natomiast w 1953 r., pod nazwą Stacja Naukowa Polskiego Towarzystwa Historycznego został podporządkowany Polskiemu Towarzystwu Historycznemu. W działalności naukowej jego członkowie skupiali się nad badaniami regionu Warmii i Mazur¹⁵.

¹³ Oficjalna strona Instytutu Zachodniego, <http://www.iz.poznan.pl/index.php?p=historia>, 25.11.2014.

¹⁴ *Encyklopedia Gdańska*, http://www.encyklopediagdanska.pl/index.php?title=INSTYTUT_BA%C5%81TYCKI#, 15.11.2014.

¹⁵ *Leksykon kultury Warmii i Mazur*, http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Instytut_Mazurski_w_Olsztynie, 15.11.2014.

Instytut Śląski swoją przedwojenną działalność prowadził w latach 1934–1939. Po wojnie reaktywował funkcjonowanie w Katowicach. Do jego osiągnięć należy zaliczyć zorganizowanie placówek naukowych we Wrocławiu i Kłodzku. Instytut prowadził również Bibliotekę im. J. Badtkiewskiego w Cieplicach Śląskich. Tak jak pozostałe instytuty, został wcielony do Instytutu Zachodniego w 1949 roku.

Wśród instytucji podlegających organom państwowym należy wymienić Biuro Prac Kongresowych i Radę Naukową dla Zagadnień Ziem Odzyskanych. Biuro Prac Kongresowych (BPK) zostało powołane 2 maja 1945 roku. Głównym zadaniem BPK była kwerenda materiałów źródłowych i archiwalnych, które mogłyby posłużyć jako argumenty na rzecz strony polskiej podczas zapowiadanej w Poczdamie konferencji pokojowej z Niemcami¹⁶.

Organem doradczym Biura Studiów Osadniczo-Przesiedleńczych była powołana w lipcu 1945 roku Rada Naukowa dla Zagadnień Ziem Odzyskanych mająca swoją siedzibę w Krakowie. W pracach Rady uczestniczyli również badacze z innych instytucji, między innymi z Instytutu Śląskiego i Instytutu Zachodniego¹⁷.

Wyniki badań prowadzone przez poszczególne ośrodki prezentowane były podczas dwóch konferencji naukowych, na które zostali zaproszeni badacze zajmujący się problematyką Ziem Odzyskanych.

Pierwsza istotna konferencja naukowa odbyła się 16 czerwca 1945 roku w Instytucie Śląskim w Katowicach. Zorganizowana została przez Krakowską Ekspozyturę Biura Prac Kongresowych. Zebrani na konferencji naukowcy wystosowali apel do władz o objęcie opieką zbiorów dokumentów i archiwaliów pozostawionych w niemieckich placówkach naukowych¹⁸.

Kolejne spotkanie członków środowiska badającego historię Ziem Odzyskanych nastąpiło podczas konferencji naukowej Instytutu Śląskiego, która odbyła się 6 kwietnia 1946 roku we Wrocławiu¹⁹.

W okresie od odzyskania niepodległości do przejścia władzy w państwie przez PZPR ukazało się szereg pozycji zarówno naukowych, jak i popularyzatorskich poświęconych terenom Ziem Odzyskanych. Największa liczba prac poruszała dzieje Górnego i Dolnego Śląska.

---

¹⁶ Szerzej: B. Pasierb, *Polskie prace przygotowawcze do Traktatu Pokojowego z Niemcami 1916–1949. Instytucje – ludzie – problemy*, Wrocław 1996.

¹⁷ G. Strauchold, *Powojenna historia...*, s. 68.

¹⁸ B. Pasierb, *Polskie prace...*, s. 224–229.

¹⁹ G. Strauchold, *Powojenna historia...*, s. 69.

Profesor Wojciechowski opublikował dwie bardzo istotne pozycje, w 1945 roku ukazało się jego dzieło *Państwo polskie wieków średnich: dzieje ustroju*²⁰ oraz w tym samym roku praca *Polska – Niemcy. Dziesięć wieków zmagania*²¹, w której rozwija treści zawarte w broszurze wydanej w 1933 roku *Rozwój terytorialny Prus w stosunku do ziem macierzystych Polski*²². Prace Wojciechowskiego zapoczątkowały cykl wydawniczy pod tytułem *Ziemie Staropolski*, seria ta wydawana była do końca lat 40-tych XX wieku. Współpracownicy profesora Wojciechowskiego związani z kierowanym przez niego w czasie wojny Studium Zachodnim, Zdzisław Kaczmarczyk wydał pracę *Krótkie dzieje Śląska w wiekach średnich*²³ a Kazimierz Piwowarski opracowanie *Historia Śląska w zarysie*²⁴. Prace środowiska historyków poznańskich zaowocowały obszerną pracą zbiorową *Śląsk. Ziemia i ludzie* pod redakcją naukową Romana Lutmana i Kazimierza Popiołka²⁵.

W 1948 roku ukazała się pozycja *Dzieje Wrocławia* pióra profesora Maleczyńskiego²⁶. Równie ważną pracą popularyzującą dzieje Ziemi Odzyskanych było opracowanie składające się z dwóch tomów: tom I *Oblicze Ziemi Odzyskanych. Dolny Śląsk. Przyroda, gospodarka*²⁷ oraz tom II *Oblicze Ziemi Odzyskanych. Dolny Śląsk. Dzieje. Kultura* trzech autorów Ewy Maleczyńskiej, Bolesława Olszewicza i Zbigniewa Rysiewicza²⁸.

Ofensywa ideologiczna PZPR rozpoczęta w 1948 roku wobec środowiska naukowego badającego dzieje Ziemi Odzyskanych

Wygrana Bloku Stronnictw Demokratycznych w wyniku sfałszowanych wyborów do Sejmu Ustawodawczego ze stycznia 1947 roku oraz likwidacja legalnej opozycji politycznej po opuszczeniu kraju przez przywódcę Polskiego Stronnictwa Ludowego Stanisława Mikołajczyka, pozwo-

²⁰ Z. Wojciechowski, *Państwo polskie wieków średnich: dzieje ustroju*, Poznań 1945.

²¹ Tenże, *Polska – Niemcy. Dziesięć wieków zmagania*, Warszawa 1945.

²² Tenże, *Rozwój terytorialny Prus w stosunku do ziem macierzystych Polski*, Toruń 1933.

²³ Z. Kaczmarczyk, *Krótkie dzieje Śląska w wiekach średnich*, Warszawa 1946.

²⁴ K. Piwarski, *Historia Śląska w zarysie*, Katowice 1947.

²⁵ R. Lutman, K. Popiołek (red.), *Śląsk. Ziemia i ludzie*, Katowice 1948.

²⁶ K. Maleczyński, *Dzieje Wrocławia, część I: do roku 1526*, Katowice 1948.

²⁷ E. Maleczyńska, B. Olszewicz, Z. Rysiewicz, *Oblicze Ziemi Odzyskanych. Dolny Śląsk tom I Przyroda, gospodarka*, Wrocław 1948.

²⁸ E. Maleczyńska, B. Olszewicz, Z. Rysiewicz, *Oblicze Ziemi Odzyskanych. Dolny Śląsk, tom II Dzieje. Kultura*, Wrocław 1948.

liły rozpocząć komunistom gruntowną przebudowę życia społeczno-politycznego. W stosunku Polskiej Partii Robotniczej do elit intelektualnych kraju oznaczało to odejście od idei „łagodnej rewolucji”. Wydarzenia roku 1948 na scenie politycznej kraju, między innymi oskarżenie o odchylenie prawicowo-nacjonalistyczne pozwoliło na odsunięcie od władzy Władysława Gomułki i zjednoczenie ruchu robotniczego. Zmiany te spowodowały gwałtowne zaostrenie polityki władz wobec środowisk naukowych i twórczych²⁹.

W kwietniu 1947 roku, jeszcze przed likwidacją Rady Naukowej dla Zagadnień Ziem Odzyskanych działającej przy Biurze Studiów Osadniczo-Przesiedleńczych odbyło się bardzo istotne posiedzenie Komisji Rady. W obliczu zbliżającego się zjazdu historycznego Komisja zwróciła uwagę zarówno na kwestię dotychczasowego funkcjonowania instytucji i towarzystw naukowych prowadzących badania historyczne. W związku z rolą badań historycznych w nowym ustroju uchwalono wnioski o potrzebie „pogłębienia” badań źródłowych nad Ziemiami Odzyskanymi. Komisja Rady zaapelowała do historyków, aby najbliższy zjazd historyczny w całości lub w znacznej części został poświęcony krytycznemu omówieniu niemieckiego dorobku historycznego dotyczącego Ziem Odzyskanych, tak by delegitymizować historyczne podstawy roszczeń niemieckich do tych terenów. Rozwiązanie Rady Naukowej dla Zagadnień Ziem Odzyskanych nastąpiło w 1948 roku decyzją Ministerstwa Ziem Odzyskanych, motywacją było przekonanie, że Rada stanowi „rezerwat konserwy reakcyjnej”, zbiorowisko ludzi związanych z dawnym systemem³⁰.

„Ofensywa” ideologiczna w środowisku historyków została zainicjowana podczas pierwszego po wojnie VII Ogólnopolskiego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Historycznego, który obradował w dniach 19–22 września 1948 roku we Wrocławiu³¹.

Zjazd odbył się z udziałem zaproszonej grupy historyków radzieckich. Podczas obrad zjazdu bardzo aktywni byli przedstawiciele Marksistowskiego Zrzeszenia Historyków: Ewa Maleczyńska, Celina Bobińska i Stanisław Arnold. Krytykowali oni tradycyjne podejście do metodologii

²⁹ U. Urban, *Władza Ludowa a literaci. Polityka władz wobec środowiska Związku Zawodowego Literatów Polskich 1947–1950*, Warszawa 2006, s. 50–51.

³⁰ *Komunikat z obrad Komisji Rady Naukowej dla Zagadnień Ziem Odzyskanych*, „Strażnica Zachodnia” 1947, nr 5, s. 153.

³¹ G. Strauchold, *Mysł Zachodnia i jej realizacja w Polsce Ludowej w latach 1945–1957*, Toruń 2003, s. 137–138.

prowadzenia badań historycznych, przy jednoczesnym lansowaniu marksistowskich podwalin nauki o przeszłości³².

Przybliżając życiorysy wybranych historyków podejmujących w swoich badaniach problematykę Ziem Odzyskanych, związki Ewy Maleczyńskiej z polityką, Władysław Korcz opisuje następująco: „Przy całym zaabsorbowaniu i najpełniejszym zaangażowaniu w sprawy naukowe i dydaktyczne Maleczyńska nie pozostawała obojętna wobec prac społecznych i politycznych. W roku 1947 wstąpiła do PPS, a po zjednoczeniu ruchu robotniczego w 1948 r. została członkiem PZPR. Rozumiejąc powiązanie życia politycznego z działalnością naukową chętnie podejmowała pracę we władzach partyjnych uczelni, przez kilka lat (1949–1952 i 1960–1967) była członkiem Komitetu Wojewódzkiego PZPR we Wrocławiu, a w latach 1959–1964 zastępcą członka KC PZPR”³³. Również Teresa Suleja podkreśla, że Maleczyńska traktowana była jako ambasadorka myśli marksistowskiej w środowisku historyków Ziem Odzyskanych oraz uważana za wręcz „natrętną” propagatorkę stalinowskiej metodologii badań historycznych³⁴.

Apogeum ofensywy ideologicznej na środowisko historyków nastąpiło podczas Konferencji Śląskiej zorganizowanej pod patronatem Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk trwającej od 28 czerwca do 1 lipca 1953 roku we Wrocławiu. Od historyków PZPR wymagała, już nie tylko badań udowadniających przynależność Ziem Odzyskanych do macierzy w odwołaniu do historii dawnej, ale żądała podjęcia badań historycznych nad okresem dziewięcioletniego funkcjonowania Polski Ludowej. Rzecznikiem tego postulatu był Edmund Osmańczyk, który na konferencji wygłosił referat, opublikowany następnie w piśmie PZPR „Nowe Drogi” pod tytułem *Nowy obraz dziejów polskości Śląska*, w którym krytykował dotychczasowe badania prowadzone nad historią Ziem Odzyskanych: „Tej prawdy historycznej o roli polskich mas ludowych na Śląsku od okresu wczesnodziejowego aż po dni dzisiejsze nie znajdziemy jednak w pracach historyków burżuazyjnych. Ich «prawda», skrojona na użytek warstw posiadających, mówiła bardzo wiele o Piastach i biskupach, o burżuazyjnych «budzicielach ducha narodowego»”³⁵.

³² R. Stobiecki, *Historia pod nadzorem. Spory o nowy model historii w Polsce – druga połowa lat czterdziestych i początek lat pięćdziesiątych*, Łódź 1993, s. 93–98.

³³ W. Korcz, *Ziemie Zachodnie w badaniach historyków polskich*, Zielona Góra 1989, s. 181.

³⁴ T. Suleja, *Uniwersytet Wrocławski w okresie centralizmu stalinowskiego 1950–1955*, Wrocław 195, s. 51. Szerzej: T. Suleja, *Nauka pod ciśnieniem ideologii (na przykładzie ośrodka wrocławskiego) 1949–1955*, [w:] Cz. Osękowski (red.), *Ziemie Zachodnie i Północne Polski w okresie stalinowskim*, Zielona Góra 1999, s. 113–124.

³⁵ E. Osmańczyk, *Nowy obraz dziejów Śląska*, „Nowe Drogi” 1953, nr 1, s. 97–98.

Podsumowując, należy zauważyć za Suleją, że środowisko naukowe w okresie stalinowskim zostało podzielone i zatimizowane, a pielęgnujący tradycyjne wartości uczone niejednokrotnie był atakowany jako reprezentant warstwy inteligenckiej, której istnienie w społeczeństwie zagrażało prestiżowi elit komunistycznych opierających się często na pracach pseudonaukowych nasyconych treściami propagandowymi³⁶.

Zakończenie

Czy historia jest „służebnicą” polityki? Na podstawie analizy dzieł historiografii dotyczących Ziem Odzyskanych, które ukazały się w okresie od odzyskania niepodległości do umocnienia się Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej u władzy, na postawione w tytule artykułu pytanie należy odpowiedzieć przecząco. Do przełomu lat 1948/1949 wolność badań naukowych symbolizował pluralizm instytucji badawczych zajmujących się problematyką Ziem Zachodnich i Północnych. Członkowie tych środowisk kontynuowali często badania rozpoczęte przed wybuchem II wojny światowej kierując się z jednej strony pobudkami patriotycznymi a z drugiej chęcią odkrywania prawdy historycznej o terenach, które kiedyś należały do polskiej macierzy.

Natomiast monopolizacja władzy i wejście kraju w okres stalinowskiego terroru po 1949 roku pokazuje, że historia tak samo, jak każda inna dziedzina nauki i sztuki może stać się „niewolnicą” polityki. Podczas VII Ogólnopolskiego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Historycznego środowisku historyków władza ludowa próbowała narzucić stosowanie tzw. stalinowskiego modelu badań historycznych odnośnie Ziem Odzyskanych.

STRESZCZENIE

Po II wojnie światowej nastąpiło przesunięcie granic państwa polskiego na zachód. Tereny przyłączone do Polski tzw. Ziemie Odzyskane, na przestrzeni wieków wchodziły w skład różnych organizmów państwowych. Z tego względu prawo narodu polskiego, jak i sama „polskość” tych ziem była kwestionowana. Władza Ludowa przeprowadziła szeroko zakrojoną akcję propagandową mającą na celu udowodnienie prawa Polski do tych ziem. W akcję tą włączyły się środowiska historyków z różnych ośrodków akademickich. Historiografii pierwszej dekady Polski Ludowej często

³⁶ T. Suleja, *Nauka pod...*, s. 123.

stawia się zarzut tendencyjności i „służalczości” w stosunku do nowej władzy. Głównym celem artykułu jest obalenie tego stereotypu. Autorka prezentuje historię instytucji naukowych zajmujących się problematyką Ziemi Odzyskanych, sylwetki wybitnych historyków i efekty ich pracy naukowej nad dziejami Górnego i Dolnego Śląska oraz Pomorza Zachodniego.

Urszula Kurcewicz

HISTORY IN THE SERVICE OF POLITICS? HISTORIOGRAPHY OF THE RECOVERED TERRITORIES IN THE FIRST DECADE OF THE POLISH PEOPLE’S REPUBLIC

After World War II, the Polish state borders were shifted to the west. Historically, the lands annexed by Poland, known as the Recovered Territories, have belonged to various states over the centuries. For this reason, the right of Polish people to these lands, as well as the “Polishness” of the territory, was called into question. The authorities of the People’s Republic carried out a large-scale propaganda campaign intended to prove their rights to these lands. Historians from various academic institutions joined in the campaign. Polish historiography of the first decade of the People’s Republic is frequently accused of being biased and “subservient” to the new government. The main objective of this article is to overthrow this stereotype. The author presents the history of scientific institutions concerning themselves with the problem of the Recovered Territories, profiles of prominent historians and the results of their research work on the history of Upper and Lower Silesia and Western Pomerania.

KEY WORDS: *Recovered Territories, Polish People’s Republic, historiography, history, propaganda*

Bibliografia

- W. M. Góralski, *Podstawy prawne. Przedmiot i program przewłaszczenia własności niemieckiej na Ziemiach Zachodnich i Północnych na podstawie i w ramach umowy poczdamskiej*, [w:] W. M. Góralski, *Polska – Niemcy 1945–2009. Prawo i polityka*, Warszawa 2009.
- J. Jasiński, *Kwestia pojęcia Ziemi Odzyskane*, [w:] A. Sakson (red.), *Ziemie Odzyskane/Ziemie Zachodnie i Północne 1945–2005*, Poznań 2006.
- Z. Kaczmarczyk, *Krótkie dzieje Śląska w wiekach średnich*, Warszawa 1946.
- J. Karski, *Wielkie mocarstwa wobec Polski 1919–1945*, Warszawa 1992.

- K. Kersten, *Jajta w polskiej perspektywie*, Warszawa 1989.
- B.A. Klafkowski, *Umowa Poczdamaska a sprawy polskie 1945–1970*, Poznań 1970.
- W. Korcz, *Ziemie Zachodnie w badaniach historyków polskich*, Zielona Góra 1989.
- M. Kula, *Krótki raport o użytkowaniu historii*, Warszawa 2004.
- T. Kulak, *Nauki historyczne w pięćdziesięcioleciu Uniwersytetu Wrocławskiego*, [w:] T. Kulak (red.), *Rola Uniwersytetu Wrocławskiego w nauce po II wojnie światowej i jego wkład do rozwoju Ziem Zachodnich i Północnych*, Wrocław 1995.
- E. Maleczyńska, B. Olszewicz, Z. Rysiewicz, *Oblicze Ziem Odzyskanych. Dolny Śląsk*, tom I *Przyroda, gospodarka*, Wrocław 1948.
- E. Maleczyńska, B. Olszewicz, Z. Rysiewicz, *Oblicze Ziem Odzyskanych. Dolny Śląsk*, tom II *Dzieje. Kultura*, Wrocław 1948.
- K. Maleczyński, *Dzieje Wrocławia, część I: do roku 1526*, Katowice 1948.
- L. M. Nijakowski, *Polska polityka pamięci, esej socjologiczny*, Warszawa 2008.
- J. J. Nikisch, *Korzenie myśli zachodniej Instytutu Zachodniego*, „Przegląd Zachodni” 1994, nr 3.
- E. Osmańczyk, *Nowy obraz dziejów Śląska*, „Nowe Drogi” 1953, nr 1.
- B. Pasierb, *Polskie prace przygotowawcze do Traktatu Pokojowego z Niemcami 1916–1949. Instytucje – ludzie – problemy*, Wrocław 1996.
- K. Piwarski, *Historia Śląska w zarysie*, Katowice 1947.
- R. Stobiecki, *Historia pod nadzorem. Spory o nowy model historii w Polsce – druga połowa lat czterdziestych i początek lat pięćdziesiątych*, Łódź 1993.
- G. Strauchold, *Myśl Zachodnia i jej realizacja w Polsce Ludowej w latach 1945–1957*, Toruń 2003.
- G. Strauchold, *Powojenna historia Dolnego Śląska w badaniach historycznych do 1956 r.*, [w:] W. Kucharski, G. Strauchold (red.), *Ziemie Zachodnie – historia i perspektywy*, Wrocław 2011.
- T. Suleja, *Nauka pod ciśnieniem ideologii (na przykładzie ośrodka wrocławskiego) 1949–1955*, [w:] Cz. Osękowski (red.), *Ziemie Zachodnie i Północne Polski w okresie stalinowskim*, Zielona Góra 1999.
- T. Suleja, *Uniwersytet Wrocławski w okresie centralizmu stalinowskiego 1950–1955*, Wrocław 1995.
- R. Lutman, K. Popiołek (red.), *Śląsk. Ziemia i ludzie*, Katowice 1948.
- J. Tyszkiewicz, *Propaganda tzw. Ziem Odzyskanych w latach 1945–1948*, [w:] W. Kucharski, G. Strauchold (red.), *Ziemie Zachodnie – historia i perspektywy*, Wrocław 2011.

- U. Urban, *Władza Ludowa a literaci. Polityka władz wobec środowiska Związku Zawodowego Literatów Polskich 1947–1950*, Warszawa 2006.
- Z. Wojciechowski, *Państwo polskie wieków średnich: dzieje ustroju*, Poznań 1945.
- Z. Wojciechowski, *Polska – Niemcy. Dziesięć wieków zmagania*, Warszawa 1945.
- Z. Wojciechowski, *Rozwój terytorialny Prus w stosunku do ziem macierzystych Polski*, Toruń 1933.